

VÂSİT

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân* (nşr. Abdullah Enîs et-Tabbâ' – Ömer Enîs et-Tabbâ'), Beyrut 1957, s. 407-410; İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Büldân* (nşr. Yûsuf el-Hâdî), Beyrut 1416/1996, s. 260-276; Bahşel, *Târîhu Vâsıt* (nşr. K. Avvâd), Beyrut 1406/1986; Taberî, *Târîh* (Ebü'l-Fazl), VI, 383-384; VII, 449-457; ayrıca bk. İndeks; Makdisî, *Ahşenü't-tekâsim*, s. 118-119; İbn Havkal, *Şüretü'l-arz*, s. 239; Bekrî, *el-Mesâlik*, I, 234-236, 429-430, 434-435; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* (nşr. Süheyl Zek-kâr), Beyrut 1415/1995, IV, 387-388; Yâkûb, *Mu'cemü'l-büldân*, V, 347-351; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 495-496; ayrıca bk. İndeks; İbn Hallikân, *Ve-feyât*, II, 38, 50, 53; Zekeriyây b. Muhammed el-Kazvîni, *Âşârü'l-bilâd*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdir), s. 478-480; İbn Battûta, *Seyahatname* (trc. A. Sait Aykut), İstanbul 2004, I, 259-260; Sirâced-din İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-acâ'ib*, Kahire 1939, s. 52; Himyerî, *er-Ravzû'l-mi'târ*, s. 599; Benjamin of Tudela, *Rihletü Binyâmin et-Taifili* (trc. Azrâ Haddâd), Ebûzabî 2002, s. 318-319; Abdül-kâdir Selmân el-Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-âsri'l-Abbâsî*, Bağdad 1983; a.m.f., "Hiçtaşı medîneti Vâsıt fi'l-âsri'l-Abbâsî", *Sumer*, XXIV/1-2, Bağdad 1978, s. 181-197; Yılmaz Can, *İslâm Şehirlerinin Fiziki Yapısı*, Ankara 1995, tür.yer.; M. Mahfuz Söylemez, *Bedevilikten Hadarîliğe Kûfe*, Ankara 2001, s. 35, 179, 249, 257; a.m.f., "Vâsıt Kentinin Kuruluşu ve İlk Sakinleri Üzerine", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2, Çorum 2002, s. 147-172; Beşîr Yûsuf Fransîs, "el-Mezâhirü'l-fenniyye fi'avâşimi'l-İrâkî'l-İslâmîyyeti'l-şâdime 'alâ dav'i'l-istikşâfâti'l-hâdişe", *Sumer*, IV/1, Bağdad 1948, s. 103-112; Âdil Necm, "el-Müdü'nü'l-İslâmîyye fi'l-kâmi'l-ev-veli'l-hicrî", *Âdâbü'r-Râfideyn*, XIII, Musul 1981, s. 598-600; M. Streck, "Vâsıt", *IA*, XIII, 222-226; Mondher Sakly – R. Darley-Doran, "Wâsıt", *EI*² (İng.), XI, 165-171.

MEHMET MAHFUZ SÖYLEMEZ

VÂSİTA

(واسطة)

Klasik Türk ve Fars edebiyatında
terci ve terkîp gibi musammât
şeklindeki manzumelerin
bend adını taşıyan bölümlerini
birbirine bağlayan, kendi arasında
kafiyeli beyitlere verilen ad
(bk. BEYİT; TERCİİBEND).

VÂSİTİ

(الواسطي)

Ebû Bekr Muhammed
b. Mûsâ el-Vâsıtî el-Fergânî
(ö. 320/932'den sonra)

İlk sûfilerden.

Aslen Horasan'ın Fergana bölgesinden-
dir. İbnü'l-Fergânî olarak da anılır. Birçok
beldeyi ziyaret ettikten sonra Merv'e yer-
leşti ve 320'den (932) sonra (Sülemî, *Te-
bakât*, s. 302) burada vefat etti. Ferîdüd-

din Attâr onun gittiği birçok şehirden
uzaklaştırıldığını söyler, ancak sebebi hak-
kında bilgi vermez. Klasik kaynaklarda
geçmemekle birlikte Massignon, Vâsıtî'nin
Hallâc'ın müridleri arasında yer aldığı-
nı (*The Passion*, II, 238), Sülemî'nin tefsiri-
nde Hallâc-ı Mansûr'dan naklettiği sözle-
rin iki ana kaynağından biri olduğunu söy-
ler (a.g.e., III, 267). Bu bilgi Vâsıtî'nin halk
nezdinde kabul görmemesinin sebebini
kısmen açıklamaktadır. Cüneyd-i Bağdâ-
dî ve Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî'nin sohbetle-
rinde bulunan Vâsıtî, Melâmetîliğin mer-
kezi Nişâbur'a gittiğinde bu hareketin ön-
de gelen isimlerinden Ebû Osman el-Hîrî'nin
müridleriyle de görüştü. Bazı tasav-
vufî meselelerde ortak fikirler taşıdığı Ha-
kîm et-Tirmizî gibi o da Melâmetîler'in
özellikle nefis hakkındaki görüşlerini ele-
ştirdi. Hücvîrî'nin, ilk dönem tasavvufunda
ortaya çıkan on iki fırka arasında kaydet-
tiği Seyyâriyye'nin kurucusu kabul edilen
Ebü'l-Abbâs es-Seyyârî, Vâsıtî'nin mürid-
lerindedir. Câmî, tasavvufun usulü konu-
sunda hiç kimsenin Vâsıtî gibi söz söy-
lemediğini, onun zâhir ilimlerinde de ön-
de geldiğini belirtmektedir. Vâsıtî'nin fi-
kirlerini en geniş şekilde aktaran Ferîd-
üddin Attâr'ın *Tezkiretü'l-evliyâ'*sında
yer alan rivayetler yanında kendisinden
nakledilen sözler genelde tevhid görüşü-
nü ve bununla bağlantılı hususları yan-
sıtan ifadelerden ibarettir. Hücvîrî, gerek
tevhid gerekse diğer tasavvufî konularla
alâkalı sözlerindeki muğlaklıktan dolayı
zâhir ehlinin Vâsıtî'yi anlamadığını söyler.
Kuşeyrî de çoğu zaman Vâsıtî'nin sözlerin-
deki kapalılığı giderme ve bazan da onu
temize çıkarma bağlamında açıklamalar
yapar, sûfilerin itikada dair görüşleri hak-
kında bilgi verirken sık sık Vâsıtî'ye atıfta
bulunur.

Vahdet-i vücûd anlayışının sistemli bir
şekilde ortaya konulmasından yaklaşık üç
asır önce yaşayan Vâsıtî'nin ele aldığı konu-
lar ve bunları işleyiş biçiminden hare-
ketle onun bu anlayışın hazırlayıcılarından
biri olduğu söylenebilir. Kendisine sorulan
bir soru üzerine, "Küfür ve iman, dünya
ve âhiret Allah'tandır; Allah'adır, Allah ile-
dir, Allah içindir. İbtida ve inşa bakımın-
dan Allah'tandır, dönüş ve nihayete eriş-
 bakımından Allah'adır, bekâ ve fenâ baki-
mından Allah iledir; kulların fiilleri mül-
kiyet ve yaratılış açısından Allah'a aittir"
şeklinde verdiği cevap bu durumu kanıt-
lar niteliktedir. Bu kapsamda Vâsıtî şer'î
tevhid ve hak tevhid diye iki ayrı tevhid
anlayışından bahseder. Şer'î tevhid nübüv-
vet deryasına kadar gidebilir, hak tevhid

ise bu deryayı da kuşatır. Aydınlatma açı-
sından mum durumunda olan şer'î tevhid-
i aşır güneş gibi olan hak tevhide ulaş-
mak gerektiğini düşünen Vâsıtî bu nok-
taya ulaşan kimsenin her söylediğinin Al-
lah'tan geldiğini ileri sürer. Ona göre bü-
tün âlem tevhid ehlinin kalbinin önünde
rüzgârın önündeki zerre gibidir. Vâsıtî,
Mu'tezile'nin tevhid konusundaki tavrını
eleştirir ve Firavun'un açıktan açığa tanrı-
lık iddiasında bulunduğunu, Mu'tezile'nin
ise bunu kapalı bir şekilde yaptığını söyler.

Tasavvufî haller ve makamlar konusun-
da ilk defa fikir beyan eden sûfiler ara-
sında yer alan Vâsıtî makamların kesbî de-
ğil vehbî olduğu görüşünü savunur. Hal-
ler konusunda da kendine özgü yorumlar
geliştirir ve hallerin zevkine takılıp kalma-
nın sâliki hakikate ermekten mahrum bı-
rakabileceği tehlikesine işaret eder. Onun,
"Rızâdan haz alır, rızâyâ değer verisen sa-
na tecelli eden şeyin hakikatinden mah-
rum kalırsın" sözünü bu bağlamda değer-
lendirmek gerekir. Yine bununla bağlantılı
şekilde taatlerden tat almanın öldürücü
zehir mesabesinde olduğunu düşünür. Vâ-
sıtî'ye göre velînin velâyet makamına er-
mesini sağlayan Allah'tır ve onu sülûkû-
nün her aşamasında farklı usullerle ter-
biye eden yine O'dur. Kendisine, "Velî ve-
lîliğinde nasıl beslenir, nasıl terbiye görür?"
diye sorulduğunda, "Allah velîsini başlan-
gıç halinde ibadetiyle, olgunluğunda lutuf-
larıyla örterek terbiye eder. Sonra onu ken-
disi için takdir ettiği ilâhî vasıf ve sıfatlara
nakleder, daha sonra vakitlerini Allah için
geçirmenin zevkini tattırır" cevabını ver-
miştir. Vâsıtî'nin nübüvvet-velâyet ilişkisi
hakkındaki fikri de açıktır. Ona göre velî-
lerin nihaî dereceleri nebîlerin ilk derece-
leridir. Vâsıtî, Cüneyd ve Hakîm et-Tirmizî
gibi kerametın sekr halinde değil sahv
ve temkin halinde zuhur edeceğine inanır.
Ayrıca kerametın pek önemsenerek bir
yanı bulunmadığı gibi keramet göster-
mekten dolayı sevinç duymanın da gurur
ve bilgisizliğin göstergesi olduğunu söyler.
Sâlikin hedefleri arasında yer alan mârifet
konusunu döneminin yaygın izah vasıtala-
rından biri sayılan nur kavramıyla açıkla-
maya çalışan Vâsıtî'ye göre ferâset kalpte
parıldayan nurun ışığıdır, kalbe yerleşmiş
bir mârifettir. Bu ışık ve mârifet vasıtasiy-
la gaybın sırları bir gaybdan diğerine nak-
ledilir; yani insanların içinde bulunan sırlar
onların kalplerinden ferâset sahibinin
kalbine taşınır. Böylece ferâset sahibi kim-
se eşyayı Allah'ın kendisine gösterdiği şe-
kilde görür, bu sayede insanların zâhirin-
de ve kalplerindeki şeyleri haber verir.

Vâsıtî, kendisinden önce Râbia el-Adeyye tarafından öne sürülen, ibadetin cennet ümidi ve cehennem korkusu sebebiyle değil sırf Allah için yapılması gerektiği görüşünü bir adım daha ileri götürür. Ona göre cennet karşılığında ibadet eden kimse aslında kendi nefsinin amelesidir. Vâsıtî nazarında taatlerin en faziletlisi vakitlerin muhafaza edilmesidir. Bu da kulun Allah'ın durdurduğu sınırdan durması, bir halini pekiştirmeden başka bir hal istemesi, rabbinden başkasını murakabe etmemesi, içinde bulunduğu hal ve vakitten başkasına yakın olmaması suretiyle gerçekleşir. Kendine has bir zikir anlayışı geliştiren Vâsıtî'ye göre zikir, Allah'ı şiddetle sevmek ve korkusunun ezikliği altında kalmak şartıyla gaflet meydanından müşahede fezasına çıkmaktır. Diğer bir ifadeyle zikir, belli kelimelerin tekrarından ziyade gafletin terki ve şuurlu bir şekilde dâimî surette Hakk'ın tecellilerini müşahede halinde bulunmaktır. Ona göre "zikri zikredenler", zikirden bahsedip duranlar ve zikirle uğraşanlar aslında zikri unutanlardan daha fazla gaflet içerisinde. Zira Allah'ı gerçek anlamda tanıyanların dilleri lâl olur. Bunlar artık O'nun dili üzere zikreder. Vâsıtî'nin zikir konusunda söylediği, "Zikreden iftira etmiş olur" sözü başta Serrâc olmak üzere (*el-Lüma'*, s. 406) sûfî müelliflerce izah edilmeye çalışılmıştır. Kendisinden sonra müridi Seyyârî tarafından sistemli biçimde işlenen cem' ve tefrika konusunda ilk yorumlardan birini ortaya koyan Vâsıtî'ye göre kişi Allah'a nazar ettiğinde cem' halinde, kendi benliğine baktığında ise tefrika halindedir. Vâsıtî, dönemindeki sûfilere ağır eleştiriler yöneltmiş, "Sûfiler zümresinin önceleri işaretleri vardı, sonraları hareketleri oldu, şimdilerde ise sadece elleri böğürlerinde kaldı" diyerek özün kaybedildiğine dikkat çekmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kelâbâzî, *Taaruf* (Uludağ), s. 82, 195; Serrâc, *el-Lüma': İslâm Tasavvufu* (trc. Hasan Kâmil Yılmaz), İstanbul 1996, s. 59, 220, 350, 406; Süleymî, *Tabakât*, s. 302; a.m.f., *Ziyâdâtü Hakkâ'iki't-tefsir* (nşr. G. Böwering), Beyrut 1995, s. 4, 8, 12, 17; Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 349; Kuşeyrî, *Risâle* (Uludağ), s. 100, 102, 232, 245, 266, 334, 338, 454; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb* (Uludağ), s. 258-259, 345, 393; Muhammed b. Münevver, *Teuhîdî Sırları* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 2004, s. 256; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, VI, 262; Ferîdüddin Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1991, s. 735-750; Abdurrahman-ı Câmî, *Nefehâtü'l-üns: Evliyâ Menkıbeleri* (trc. Lâmiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ – Mustafa Kara), İstanbul 1995, s. 321-322; L. Massignon, *The Passion of al-Hallaj: Mystic and Martyr of*

Islam (trc. H. Mason), New Jersey 1975, I, 106; II, 75, 211, 238; III, 267; A. Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam*, North Carolina 1975, s. 80, 173, 298; R. Gramlich, *Alte Vorbilder des Sufitums*, Wiesbaden 1996, II, 267-411; F. Meier, *Essays on Islamic Piety and Mysticism* (trc. J. O'Kane), Leiden 1999, s. 205, 215; Cevâd Nûrbahş, *Pirân-ı Horâsân*, Tahran 1382 hş.; L. Silvers, "Theoretical Sufism in the Early Period: With an Introduction to the Thought of Abu Bakr al-Wâsıtî (d. ca. 320/928)", *St.I.*, sy. 98-99 (2004), s. 71-94; Reşat Öngören, "Seyyârî", *DİA*, XXXVII, 39-40.

SALİH ÇİFT

el-VASIYYE

(الوصية)

Ebû Hanîfe'nin

(ö. 150/767)

iman esaslarına dair risâlesi.

Tam adı *Vaşıyyetü'l-İmâm Ebî Hanîfe'*dir. *el-Vaşıyye'nin rivayet zinciri Risâletü Ebî Hanîfe ilâ 'Osmân el-Bettî (er-Risâle)* adlı eserle ayırdır. Söz konusu eserin baş tarafında bulunan, Hüsâmeddin Hüseyin b. Ali es-Siğnâki ile başlayıp Ebû Yûsuf ile İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'ye varan rivayet zinciri on dört kişiyi içermektedir (krş. *DİA*, XXXV, 116; *İşârâtü'l-merâm*, M. Zâhid Kevserî'nin takdimi, s. 6). *el-Vaşıyye*, Şehfûr b. Tâhir el-İsferâyînî gibi birçok âlimin yanı sıra Kâtib Çelebi, Carl Brockelmann ve Fuat Sezgin tarafından Ebû Hanîfe'ye nisbet edilmiştir. *el-Vaşıyye*'yi Ebû Hanîfe'ye ait diğer dört risâle ile birlikte kelâm kaynaklarındaki tertibe göre düzenleyip şerheden Beyâzîzâde Ahmed Efendi eserin tamamının İbn Dokmak'ın *Naẓmü'l-cümân*'ında, Kadî Takıyyüddin et-Temîmî'nin *et-Tabakâtü's-seniyye*'sinde, Ebû'l-Fazl İbnü's-Şihne'nin *Şerhu'l-Hidâye*'sinin (*Nihâyetü'n-nihâye*) başlarında yer aldığı, bir kısım metinlerinden İbnü'l-Hümâm'ın *el-Müsâyere*'sinde Ebû Hanîfe'ye nisbet edilerek nakiller yapıldığını kaydeder (*İşârâtü'l-merâm*, s. 22-23). Hatib el-Bağdâdî, Ebû Hanîfe'ye ait eserlerin adlarını zikretmemekle beraber onun bazı eserler telif ettiğini bildirir (*Târihu Bağdâd*, XIII, 338, 342). Bezzâzî, Taşköpürizâde ve Zebîdî bunu teyit ederek Ebû Hanîfe'yi Mu'tezile'ye mensup göstermeye çalışan bu mezhebe ait bir kısım kaynaklarda ona ait hiçbir eserin bulunmadığının, *el-Vaşıyye* ile diğer dört risâlenin de Ebû Hanîfe el-Buhârî'ye ait olduğunun öne sürüldüğünü belirtmekte, bu yanlış değerlendirmenin sözü edilen kitapların kendi mezheplerine karşı görüşler ihtiva etmesinden kaynaklandığını söylemektedir. *el-Vaşıyye'nin rivayet zinciri içinde*

yer alan Alâeddin es-Semerkindî, Ebû'l-Muîn en-Nesefî ve Nusayr b. Yahyâ el-Fakîh gibi şahsiyetlerin *el-Fıkhü'l-ekber ve er-Risâle*'nin de râvilerinden olması (*DİA*, XII, 544; XXXV, 116) söz konusu risâlenin Ebû Hanîfe'ye aidiyeti fikrini desteklemektedir. Bu konuda araştırma yapan Muhammed Eyyûb Ali de *el-Vaşıyye'nin Ebû Hanîfe'ye ait olduğu*, hayatının son günlerinde kendisinden inancın konularında bir vasiyet bırakması istendiği, böylece diğer risâleleri gibi yazdırılmak suretiyle ortaya çıkan bu eserin de bulunduğu şeklindeki görüşü savunmaktadır ('*Akîdetü'l-İslâm*, s. 128). Ayrıca ona nisbet edilen akaide dair beş risâlede mevcut fikirlerin birbirini tamamlayıcı mahiyette olması ve söz konusu eserlerin üslupları arasında fazla bir farklılığın görülmemesi bu hususu doğrulamaktadır.

el-Vaşıyye imanının unsurlarını ve imana amel arasındaki ilişkiyi anlatmakla başlar. Buna göre iman ikrar ve tasdikten ibarettir. İman esaslarını kalbiyle tasdik etmeyen kişi mümin değildir; aksi halde münafıkların ve niteliklerini bilmelerine rağmen Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmeyen Ehl-i kitabın da mümin sayılması gerekir. Esasını kelime-i şehâdeti yürekten tasdik etmenin oluşturduğu imanda herhangi bir artma ve eksilmeden söz edilemez; dolayısıyla günah işlemek bu tasdik ortadan kaldırmaz. Bu da imana amelin birbirinden farklı iki fiil olduğunu gösterir ve ameli terketmenin imanı da terketme anlamına gelmeyeceğini kanıtlar. Risâlede üzerinde durulan ikinci konu kader meselesidir. Bu konuda verilen bilgiye göre hayır da şer de Allah'ın takdirle gerçekleşir, bu hususta farklı bir inancı benimseyen kimse küfre girer. Kula ait iradî fiiller farz, nâfile ve mâsiyetten teşekkül eder. Farz Allah'ın emri, ilmi, dilemesi ve rızasıyla meydana gelir. Fazilet türünden olan nâfilelerde Allah'ın emri yoksa da O'nun ilmi, dilemesi ve rızası vardır. Mâsiyete gelince o da Allah'ın ilmi, iradesi, kazâ ve takdiri içinde yer alıyor, ancak bu fiilde O'nun emri, muhabbeti, rızası ve tevfiği yoktur. *el-Vaşıyye*'de daha sonra Allah'ın tenzihî / haberî sıfatlarından kabul edilen "arşa istivâ" konusuna temas edilerek O'nun arşın ve diğerlerinin (belki tabiat nizamının) koruyucusu olduğu, "mekân" anlamındaki arşta ve başka bir yerde fiilen mekân tutmadığı ifade edilir. Ardından Kur'an'ın Allah'ın zâtıyla kâim bir sıfatı ve gayr-i mahlûk olduğu, zâtının ne aynı ne de gayri konumunda bulunduğunu, ancak kâğıt, mürekkep ve yazı-